

УДК 342.3(477)

О. В. Конопелько**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ**

Розглянуто питання про доцільність визнання ідеологічної функції в системі функцій сучасної держави, обґрунтовано її суспільну необхідність та соціальну роль. Наголошено на важливості переосмислення державоцентристського підходу до розуміння ідеологічної функції та сприйняття нової антропоцентричної парадигми, що ґрунтується на визнанні людини найвищою соціальною цінністю.

Найбільш повне, всебічне пізнання державно-правових явищ і процесів на будь-якому історичному етапі існування людського суспільства, безумовно, потребує ретельного дослідження та глибокого розуміння основних функцій держави. Саме функції держави дозволяють виявити сутність державного впливу на суспільні відносини, його якісні особливості, а також визначити основні напрямки та перспективи розвитку.

Цим процесам сприяє також перехід від державоцентричної ідеології, яка була притаманною СРСР, до людиноцентричної, згідно з якою держава повинна «служити» інтересам громадян (тобто діяти на «благо людини»).

Світова практика свідчить, що необхідною умовою ефективного функціонування і суспільно-історичною розвитку держави в контексті масштабних глобалізаційних процесів в економічній, культурній, політичній, правовій та інших сферах виступає ідеологія як один із найважливіших чинників забезпечення соціальної консолідації та мобілізації сучасного суспільства.

Протягом останніх двадцяти років в Україні, як і в інших країнах постсоціалістичного табору, відбувається посилення впливу ідеологічної складової, яка безумовно становить важливий напрям діяльності держави і є головним джерелом суспільного прогресу. Досвід розвинених країн свідчить, що сталий розвиток держави, задоволення потреб сучасного суспільства та забезпечення соціально-економічного зростання є неможливими без активної ідеологічної діяльності держави.

Дослідження цього питання становить значний теоретичний інтерес і практичну цінність також з огляду на те, що з отриманням Україною державної незалежності, водночас, повністю були зняті усі ідеологічні заборони, однак у коло наукових інтересів вчених-теоретиків ідеологічна функція держави майже не потрапляла. Проте слід зазначити, що все ж таки були окремі спроби пролити світло на її роль у суспільному житті. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців можна назвати Ю. М. Дмитрієнка, Н. А. Ткачову, Я. О. Поліщука, О. М. Буховця, Д. Ю. Циганкову та ін.

Метою статті є обґрунтування доцільності визнання ідеологічної діяльності держави, а також розробка рекомендацій щодо формування та функціонування ефективного механізму ідеологічного впливу держави на суспільні відносини, в основу якого покладено антропоцентричний підхід.

В основі стратегічних змін, які відбуваються у різних сферах державно-правової діяльності України, безумовно, повинна лежати певна ідеологічна складова. Водночас, як свідчить практика, у процесі проведення реформ у нашому суспільстві досить часто відсутній чіткий системний ідеологічний підхід, який повинен збігатися з єдиною національно-державною ідеологією, яка здатна об'єднати націю навколо питання розбудови держави. Поза сумнівом, суспільний і державний розвиток не може відбуватися стихійно. Кожна реформа приречена на невдачу, якщо при цьому не були визначені цілі розвитку, методи їх досягнення, роль держави в їх реалізації, які безпосередньо закладені в ідеології.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується суттєвим переглядом усталених функцій держави і практики їх реалізації. Українська держава стрімко зазнає змін шляхом трансформації завдань і функцій держави, перетворюється державна влада, змінюючи свою сутність і соціальне призначення. З цього приводу О. М. Буховець звертає увагу на те, що деякі функції держави відпадають взагалі, у інших істотно змінюється обсяг і зміст, а отже і співвідношення в єдиній системі, яку вони утворюють. Крім того, з'являються нові, невідомі раніше функції держави [1, с. 36].

Під час дослідження ідеологічної функції сучасної держави необхідно розуміти, що на кожному етапі державотворення для досягнення нових стратегічних цілей ставляться чіткі завдання, які виражають її сутність і соціальне призначення, які пов'язані, перш за все, із задоволенням життєво значущих інтересів людини, захистом її прав і свобод, створенням належних умов для утвердження сильної демократичної, правової, соціальної держави.

Значення ідеологічної функції держави особливо зростає за сучасних умов ідеологічної кризи, тому що віра в ідеали – вищі начала буття – свободи, справедливості, рівності, які властиві класичній концепції природного права, підносять людську особистість, її гідність на рівень найвищих цінностей, а відтак, є потрібними, необхідними як державі, так і суспільству. Завдання держави полягає у творенні умов для духовного зростання громадян, підтриманні ідеології, орієнтованої на загальнолюдські ідеали та цінності, з метою усвідомлення людиною її вищого обов'язку – служити правді та справедливості [2, с. 22].

Попри означену нами необхідність розроблення та впровадження ідеологічної функції держави, серед вчених-теоретиків вказана проблематика не часто стає предметом наукової дискусії. Така позиція українських науковців свідчить про її складність та змістовну багатогранність, що у свою чергу обумовлює актуальність

проведення комплексного наукового аналізу зазначеної проблематики в межах теоретико-правової науки.

Очевидно, причиною такої ситуації є надмірна актуалізація ідеологічної проблематики у радянський період. Так сталося, що в нас про ідеологію говорили, головним чином, вчені марксистської орієнтації, котрі трактували її з класових позицій. Наочним прикладом є класична марксистська теорія, в якій ідеологія була одним із ключових понять і під нею розуміли викривлене відображення реальних суспільних відносин у свідомості носіїв капіталістичного світогляду. На пострадянському просторі ідеологія переважно асоціюється з тоталітарним мисленням. Звідси вироблений минулим досвідом страх перед ідеологічним впливом, а також певна апатія щодо дослідження ідеологій в умовах посттоталітарного суспільства [3, с. 429–430].

Перш ніж перейти до розгляду особливостей формування та змісту ідеологічної функції держави, необхідно зупинитися на визначенні поняття «ідеологія», яка є необхідною передумовою її існування.

Аналіз наукової літератури свідчить, що термін «ідеологія» був введений у науковий обіг французьким філософом і економістом Дестютом де Трасі у 1796 р. У своїй праці «Етюд про здатність мислити» він використовував цей термін для того, щоб охарактеризувати «науку про ідеї», зокрема, як вони виникають, і про закони людського мислення» [4]. Однак, у близькому до сучасного розуміння значенні поняття «ідеологія» вперше почав вживати Наполеон Бонапарт, називаючи своїх супротивників з табору лібералів ідеологами, тобто людьми, що створюють певні абстрактні теорії та при цьому нездатні до практичної творчої діяльності [5, с. 6].

На сьогодні досить непросто дати чітке поняття ідеології, хоча це не позбавляє науковців від окреслення його базових ознак і характеристик. Так, сучасний британський неомарксист Тері Іглтон, автор багатьох праць, присвячених цій проблематиці, наводить близько шістнадцяти визначень ідеології [6].

У рамках цього дослідження недоцільно цитувати кожне з існуючих визначень, зважаючи на те, що досить часто вони є близькими за значенням. Як видається, доречним є розмежування їх за базовим критерієм. Одні вчені вбачають в ідеології ідеї чи систему ідей або символічних уявлень. Інші ж схильні сприймати ідеологію як принцип, як стратегію мислення, як процес чи дискурс, через який соціальні відносини узгоджуються з реальною дійсністю. Якщо в основі першого погляду спостерігається прагнення дати поняття самої природи ідеології, то другий базується на оцінці функціонального аспекту ідеологічних моделей [3, с. 431].

Водночас, у ст. 15 Конституції України зазначено: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова ...» [7]. Як бачимо, у даній частині цієї статті законодавець пішов шляхом закріплення того, що жодна

ідеологія не може встановлюватися як державна або обов'язкова. Водночас аналіз нормативного припису стосовно заборони закріплення пріоритетності розвитку державної ідеології в Україні, на наш погляд, є дискусійним не тільки в юридичній науці, але й на практиці. Основним показником, який характеризує діяльність держави у цьому напрямку, є невідповідність цієї норми реальному стану справ, який досить часто свідчить про ідеологічну роз'єднаність суспільства.

Попри закріплення цієї норми на найвищому законодавчому рівні – у Конституції України, характерною є неоднозначність і різноплановість підходів у трактуванні науковцями цієї норми, що власне і актуалізує необхідність дослідження ідеологічної функції держави. З цього приводу В. К. Матвійчук, аналізуючи актуальні проблеми юридичної науки, наголошує, що розуміння ідеології безпосередньо пов'язане з проблемою праворозуміння. Слід відмовитися від неподільного, панівного у вітчизняній юриспруденції, легістського праворозуміння, що призвело до утворення прогалини, яка повинна бути якнайшвидше заповнена, ліквідована (з огляду на конституційну заборону надання будь-якій ідеології статусу офіційно-державної, за умов розгортання академічної свободи). Автор звертає увагу на те, що спроби усунути таку прогалину вже почали здійснюватися у правовій науці, виходячи з різних, часом навіть взаємовиключних концептуально-методологічних підходів [8, с. 14]. На підтвердження цієї тези доречно навести окремі висловлювання російських науковців. Так, А. Ф. Байков справедливо відзначає, що будь-яка конституція – це не тільки основний правовий, а водночас і політичний закон. Інакше кажучи, політику без ідеології уявити досить складно [9, с. 25]. Р. В. Енгібарян і Ю. В. Тадевосян у цьому зв'язку відзначають: «відмова від минулої надмірної ідеологізації радянських конституцій не повинна призводити до заперечення будь-якого зв'язку конституції з ідеологією в сучасному демократичному суспільстві і державі» [10, с. 17].

Дискусія стосовно доцільності розроблення ідеологічної функції сучасної держави має велике не тільки теоретичне, а й практичне значення. Противникам виокремлення ідеологічної функції держави О. М. Буховець адресує відповідь, у якій наголошує, що управління суспільством не можна здійснювати без наявності кінцевої мети та відповідних світоглядних орієнтирів. Крім того, її відсутність суперечить не тільки соціальному призначенню держави, а й загальній теорії управління. Ідеологічна функція є фундаментом, основою діяльності держави у сфері економіки, соціальної політики, охорони навколишнього природного середовища тощо. Він також не погоджується з думкою про те, що суспільство може існувати без ідеології. Навіть жартівлива фраза «відсутність ідеології – це також ідеологія» ще раз свідчить про утопічність моделі суспільства, яке живе поза певними ідеологічними орієнтирами [1, с. 83–84]. Крім того, вчений зауважує, що абсолютна більшість державознавців, а також філософів, істориків, політологів, визнають ідеологію не-

від'ємною ознакою сучасної держави поряд з територією, владою тощо. Тому автор відносить державну ідеологію до переліку тих необхідних, невід'ємних, сутнісних ознак, наявність яких і робить можливим виникнення та існування самого феномену держави [1, с. 57]. З цього приводу Д. Ю. Циганкова не тільки підтверджує наявність ідеологічної функції держави, а й наголошує, що вона займає особливе місце в системі державних функцій, оскільки реалізація будь-якої функції передбачає ідеологічний аспект. Крім того, від ефективності здійснення ідеологічної функції залежить ефективність реалізації всіх інших функцій держави [11, с. 57].

Враховуючи вищевикладене, у нас є всі підстави стверджувати про необхідність виконання державою ідеологічної функції. Тож вести мову слід не стільки про відсутність у суспільстві ідеології, скільки про те, яка ідеологія потрібна нашій державі.

На межі 80–90-х рр. XX ст. популярним був термін «деідеологізація», котрий виражає стереотип звільнення від свідомості тоталітарної влади: «тоді широко вірилося, що звільняючи культуру від обов'язку ілюструвати компартійні гасла, разом з тим чинимо її вільною від якої б то не було ідеологічної функції». Однак, як свідчить практика, позбутися ідеологічного впливу неможливо взагалі [3, с. 428].

Звертаючись до функціонування соціалістичної держави, спадкоємицею якої є Україна, насамперед слід виходити з тих цілей, які визначали зміст її діяльності на конкретному етапі розвитку і безпосередньо орієнтували на досягнення головної мети – побудову комунізму. Ця стратегічна мета була спільною для всіх держав соціалістичного типу і залишалася практично незмінною до розпаду СРСР.

Яскравим свідченням цього є культурно-виховна функція або функція культурного будівництва, освіти і виховання громадян. У найзагальнішій формі метою цієї функції було формування людини комуністичного майбутнього. Зміст діяльності в цій сфері охоплювався проведенням культурної революції, яка передбачала перевищення значної маси населення відповідно до принципів нового суспільства, створення нової системи народної освіти, розвитку культури і науки. Однак вирішенню цього завдання перешкождала необхідність ліквідації неписьменності величезної частини населення. Після побудови соціалізму діяльність держави по здійсненню цієї функції повинна була зводитися до формування «нової людини», людини комуністичного майбутнього, на підйом науки до світового рівня, на розквіт і всебічний розвиток культури [1, с. 51–52]. У цьому контексті доречно зауважити, що на сьогодні у базових підручниках з теорії держави та права відбувається заміна ідеологічної функції держави на культурну, яка більшою мірою стосується гарантій реалізації культурних прав і свобод людини і громадянина: права на освіту; свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості; права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; свободу віросповідання та ін. [12, с. 71].

Водночас слід зазначити, що сучасна держава має ряд особливостей функціонування. Перш за все, на функції всіх без винятку

держав впливає науково-технічний прогрес. Звідси, на особливу увагу діяльності держави заслуговує сфера освіти і науки, яка за сучасних умов виступає основною рушійною силою розвитку самого суспільства та держави загалом.

Бурхливі темпи науково-технічної революції змінили умови життя сучасного суспільства і вимагають переосмислення змісту і напрямів розвитку ідеологічної функції держави, усвідомлення її значення, характерних особливостей, місця і ролі в житті суспільства і держави. На наш погляд, цю проблему слід вирішувати під новим кутом зору для вітчизняної теоретико-правової науки, де в основу буде покладено антропоцентричний підхід, який розглядає людину як унікальну неповторну і найвищу цінність на планеті.

Досить цікавою в цьому контексті є праця української дослідниці М. Г. Патеї-Братасюк, яка запропонувала принципово новий підхід до викладання теорії права і розробила власний навчальний курс під назвою «Антропоцентрична теорія права» на противагу вітчизняній теорії держави і права. Вона відстоює позицію щодо необхідності невідкладного використання в юриспруденції антропологічного підходу до права, який був знехтуваний державоцентристською легістською теорією права [13]. Антропоцентризм полягає у розгляді людини як «центру та найвищої мети світобудови» [14, с. 32].

Заслуговує також на увагу концепція ідеології видатного американського антрополога Кліфорда Гірца. Він стверджував, що антропологічна наука повинна передовсім відстежувати не зовнішні поведінкові прояви, такі як звичаї, традиції, ритуали тощо, а основну увагу звернути на важливість громадянських символів та взаємин без притаманної структуралізму схильності видобувати глибинні ментальні структури зі спостережуваних явищ. Таким чином, К. Гірц обґрунтовував залежність індивіда від різного роду «культурних програм», запропонованих суспільством, на противагу матеріальним чинникам контролю, які більше відстоювалися структуралістами [15, с. 23].

Говорячи про важливість розроблення механізму ідеологічного впливу, слід зазначити, що він у першу чергу повинен відповідати суспільним потребам та стримувати певні очікування суспільства в конкретних життєвих ситуаціях. Досліджуючи соціальні та психологічні функції ідеології, К. Гірц стверджує, що необхідно усвідомити самий механізм ідеологічного впливу. Найчастіше обговорюються наслідки, але рідко зосереджується увага на процесі народження та утвердження ідеологій. Сила ідеологічного впливу є досить відчутною, коли мова йде про змінність суспільних настроїв. К. Гірц демонструє її на наочному прикладі. Він проводить аналогію між ідеологією та картою доріг: як карта доріг скеровує наш рух і дає можливість знайти правильний шлях, пропонуючи наперед визначену модель, так і ідеологія фіксує символічні схеми, які визначають орієнтацію в соціумі [16, с. 17].

Доречно зауважити, що від якості символічної карти, котру пропонує ідеологія, залежить успіх її втілення в суспільну практику.

Слід віддати належне тотальній ідеології в тому сенсі, що вона зміла забезпечити загальну мобілізацію суспільних настроїв шляхом постійного підживлення в уяві людей образу ворога. Недаремно в марксистських теоріях вона представлена за допомогою понять боротьби та зброї. Однак на відміну від тотальної ідеології, ідеологічну ситуацію посттоталітарного суспільства можна простежити на тому ж прикладі карти доріг, яка дає орієнтацію в соціальному просторі, але не зобов'язує рухатися однією дорогою, залишаючи нам право вибору. У цьому її істотна перевага, а з іншого боку проявляється фактор ризику, адже схема передбачає свідомий вибір кожного. Таким чином, змінюється характер ідеологічної складової суспільства: вона має сприйматися більшою мірою індивідуалізовано, на відміну від тотального ідеологічного впливу [3, с. 441].

І на останок хотілося б навести думку вітчизняного дослідника Ю. М. Дмитрієнка, який підкреслює, що сучасна ідеологічна функція держави є однією з найважливіших. Вона притаманна усім без винятку державам. Заперечення державної ідеології в Україні та інших сучасних демократичних країнах призвело до своєрідного заперечення ідеологічної функції держави при наявному її збереженні, що виявилось у певній неадекватній реакції на соціальну реальність, сприяючи ціннісній дезорієнтації суспільства [17].

Підбиваючи підсумки, слід підкреслити, що теоретичні міркування стосовно будь-якої проблеми є безперспективними і даремними, якщо вони не передбачають вирішення конкретних практичних завдань з обов'язковим визначенням стратегічної мети та чіткої прогностичної направленості.

Провівши детальний аналіз викладеного матеріалу, у процесі дослідження ми дійшли наступних висновків:

- на формування ідеологічної функції держави значний вплив мають нові умови і проблеми сучасної життєдіяльності суспільства, різноманітні об'єктивні та суб'єктивні чинники, а також зміни у внутрішній та зовнішній політиці держави;

- використовуючи антропоцентричний підхід під час дослідження ідеологічної функції сучасної держави, треба зазначити, що саме антропоцентрична ідеологія на протиположності державоцентристській може стати тим важелем впливу, що спрямовує розвиток суспільних відносин у напрямку якісних змін;

- сучасна суспільна практика досі не виробила чіткої системи захисту від впливу тоталітарних ідей, які продовжують панувати в нашому суспільстві, а відсутність чітко визначеної ідеологічної концепції держави насправді не є всюдозволенням плюралізмом, а лише підставою для суперечностей різноспрямованих ідеологічних доктрин, що поширюють свій вплив на нашу державу, зокрема її гуманітарну сферу як стратегічну складову державної політики;

- в умовах сьогодення потребує глибокого осмислення не лише тотальна ідеологія, яка прагнула абсолютно домінувати в суспільстві, а й часткова та групова, оскільки після розпаду СРСР спостеріга-

ється зіткнення багатьох локальних (групових) ідеологій, що становить серйозну загрозу для національної безпеки держави в цілому.

Вважаємо, що питання про ідеологічну функцію держави в контексті бурхливого розвитку сучасного суспільства є вельми актуальним, дискусійним та не достатньо вирішеним і таким, що потребує комплексного підходу під час проведення подальших наукових досліджень.

Список літератури: 1. Буховец А. Н. Идеологическая функция государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Буховец Алексей Николаевич . – М., 2003. – 200 с. 2. Ткачова Н. А. Идеологічна функція держави та її роль у правовому регулюванні суспільних відносин / Наталія Авксентівна Ткачова // Держава і право. Юридичні і політичні науки . – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 53. – 2011. – С. 21–26. 3. Поліщук Я. Простір ідеологічного впливу. До природи репрезентації / Ярослав Поліщук // Український історичний збірник. – 2008. – № 11. – С. 428–443. 4. Destut-Tracy. Elements ideology / Destut de Tracy. – Paris. Vol. 1. – P. 5. 5. Ядов В. Идеология как форма духовной деятельности общества / В. Ядов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 122 с. 6. Eagleton T. Ideology: An Introduction / T. Eagleton. – London, 1991. – P. 1–2. 7. Eagleton T. The Ideology on the Aesthetic. – Oxford: Basil Blackwell, 1990. 8. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 9. Матвійчук В. К. Актуальні проблеми юридичної науки / В. К. Матвійчук // Юридична наука. – 2010. – № 1 (1). – С. 14–19. 10. Байков А. Ф. Правовая идеология: сущность и реализация в условиях правового государства : дис. ... канд. юрид. наук / Байков Айдар Флоридович. – Екатеринбург, 2006. – 176 с. 11. Енгибарян Р. В. О некоторых дискуссионных теоретико-методологических вопросах курса конституционного права (читая новейшую учебную литературу) / Р. В. Енгибарян, Э. В. Тадевосян // Государство и право. – 2001. – № 1. – С. 14–25. 12. Цыганкова Д. Ю. Идеологическая функция государства: к вопросу о корректности понятия / Д. Ю. Цыганкова // Современная наука. – 2011. – № 3 (6). – С. 56–58. 13. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Л. : Новий світ, 2003. – 584 с. 14. Патей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права / Марія Патей-Братасюк. – К.; 2010. – 394 с. 15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с. 16. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарлза Е. Вінквіста та Віктора Е. Тейлора ; пер. з англ. Віктор Шовкун. – К. : Основи, 2003. – 503 с. 17. Гирц К. Идеология как культурная система / Клиффорд Гирц ; пер. Г. Дашевского // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 1 (29). – С. 7–38. 18. Дмитрієнко Ю. М. Новітні наукові підходи до вивчення державної ідеології [Електронний ресурс] / Ю. М. Дмитрієнко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Pravo/29381.doc.htm.

Надійшла до редакції 16.06.2012

Рассмотрен вопрос о целесообразности признания идеологической функции в системе функций современного государства, обоснованы её общественная необходимость и социальная роль. Отмечено важность переосмысления державоцентристского подхода к пониманию идеологической функции и восприятия новой антропоцентрической парадигмы, которая основывается на признании человека наивысшей социальной ценностью.

A question about expedience of confession of ideological function in the system of functions of the modern state is considered, its public necessity and social role are reasonable. Importance of re-comprehension of the state-centrist approach near understanding of ideological function and perception of new anthropocentric paradigm, that is based on confession of man the greatest social value, is marked.